

НИКОЛО МАКИАВЕЛЛІ

ПРО ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО

PINSON

Нікколо Макіавеллі
Про військове мистецтво

Передмова

Нікколо Макіавеллі, громадянина і секретаря флорентійського, до книги про військове мистецтво, присвяченої Лоренцо, сину Філіппо Строцці, флорентійському дворянину

Багато хто, Лоренцо, вважали і вважають, що немає в світі речей, одна з одною менш пов'язаних і більш одна одній чужих, ніж цивільне і військове життя. Тому ми часто помічаємо, що, коли людина задумає виділитися на військовому поприщі, вона не лише одразу змінює плаття, але всією своєю поведінкою, звичками, голосом і поставою відрізняється від будь-якого звичайного громадянина. Той, хто хоче бути швидким і завжди готовим до будь-якого насильства, вважає за неможливе носити цивільний одяг. Цивільні звичаї і звички не підходять тому, хто вважає перші надто м'якими, а другі – непридатними для своїх цілей. Звичайний вигляд і мова здаються недоречними тому, хто хоче лякати інших бородою і лайливими словами. Тому в наш час думка, про яку я говорив вище, – це сама істина.

Однак якщо подивитися на установи давнини, то не знайдеться нічого більш єдиного, більш злитого, більш співдружного, ніж життя громадянина і воїна. Усім існуючим у державі заради загального блага людей станам не потрібні були б установи, створені для того, щоб люди жили, боячись законів і бога, якби при цьому не готувалася для їх захисту сила, яка, будучи добре влаштованою, рятує навіть такі установи, які самі по собі є нікчемними.

Навпаки, установи хороші, але позбавлені збройної підтримки, розпадаються абсолютно так само, як руйнуються будівлі розкішного королівського палацу, прикрашені коштовностями і золотом, але

нічим не захищені від дощу. І якщо в цивільних установах древніх республік і царств робилося все можливе, щоб підтримувати в людях вірність, миролюбність і страх божий, то у війську зусилля ці подвоювалися, бо від кого ж може батьківщина вимагати вірності, як не від людини, яка поклялася за неї померти?

Хто має більше любити світ, як не той, хто може постраждати від війни? У кого має бути живий страх божий, як не в того, хто щодня стикається з незліченними небезпеками і всього більше потребує допомоги Всевишнього? Завдяки цій необхідності, яку добре розуміли законодавці імперій і полководці, життя солдата славилось іншими громадянами, які всіляко намагалися йому слідувати і наслідувати. Тепер, коли військові установи в корені перекручені і давно відірвані від древніх підвалин, склалися ті зловісні погляди, які призводять до того, що військовий стан ненавидять і всіляко його цураються.

Я ж з усього, що бачив і прочитав, не вважаю неможливим повернути цей стан до його древніх засад і, хоча б частково, повернути йому колишню доблесть. Аби не допустити проведення свого дозвілля без діла, я зважився записати для ревнителів подвигів давнини свої думки про військове мистецтво. Звичайно, говорити про предмет, невідомий тобі з досвіду, – справа смілива, але я все ж не вважаю гріхом звести себе на словах до честі, яку багато хто з ще більшою самовпевненістю привласнював собі в житті. Мої помилки, зроблені при написанні цієї книги, можуть бути виправленими без шкоди для кого б то не було, але помилки людей, вчинені на ділі, пізнаються тільки тоді, коли приведуть до загибелі царства.

Ви ж, Лоренцо, оцініть тепер мою працю і віддайте їй у своєму вирoku ту похвалу або той осуд, якого вони, на вашу думку, заслуговують. Надсилаю їх, щоб висловити вам свою вдячність, хоча все, що я можу зробити, далеко не відповідає благодіянням, які ви мені зробили. Подібними творами зазвичай прагнуть вшанувати людей, прославлених родом, багатством, розумом і щедрістю, але я

знаю, що мало хто може змагатися з вами у багатстві і родовитості, розумом вам рівні лише деякі, а щедрістю – ніхто.

Нікколо Макіавеллі, громадянин і секретар флорентійський,
до читача

Аби читачі могли легко зрозуміти бойовий стрій, розташування військ і таборів, про що тут піде мова, вважаю за необхідне продемонструвати їх наочно. Тому слід спершу перерахувати позначки, якими будуть зображені піхота, кіннота чи інші окремі частини військ. Тож майте на увазі, що такі літери позначають:

- о – піхотинці зі щитами;
- п – піхотинці з піками;
- х – декуріони (начальники десятків);
- v – веліти діючі (застрільники);
- и – веліти запасні;
- С – центуріони (начальники сотень);
- Т – командир батальйону;
- D – командир бригади;
- А – головнокомандуючий;
- S – музика;
- Z – стяг;
- г – важка кіннота;
- е – легка кіннота;
- Θ – артилерія.

Книга перша

Я вважаю, що кожную людину після її смерті можна хвалити без сорому, бо тоді відпадає всякий привід і всяка підозра в догоджанні; тому я, не вагаючись, віддам хвалу нашому Козімо Ручеллаї, імені якого я ніколи не міг згадати без сліз, бо пізнав в ньому всі якості, які друг може вимагати від друзів, а батьківщина – від громадянина.

Не знаю, чи дорожив він чимось настільки (не виключаючи й самого життя), щоб радо не віддати це своїм друзям; не знаю такої справи, якої б він міг злякатися, бачачи в ній благо для вітчизни. Заявляю відкрито, що серед багатьох людей, з якими я був знайомий і спілкувався у справах, я не зустрічав людини, душа якої була б більш відкритою всьому великому і прекрасному.

В останні хвилини життя він сумував з друзями про те, що йому судилося померти в ліжку молодим і невідомим і що не виповнилося його бажання принести всім справжню користь; він знав, що про нього можна буде сказати тільки одне – помер вірний друг. Однак, хоча справи його залишилися незавершеними, ми та інші, хто знав його добре, всі можемо свідчити про високі його якості.

Дійсно, доля не була до нього настільки ворожою і не завадила йому залишити після себе деякі тендітні пам'ятки його блискучого розуму: такими є деякі його твори і любовні вірші, в яких він, хоча і не був закоханий, вправлявся в молоді роки, щоб не витратити часу даремно в очікуванні, поки доля направить його дух до думок більш піднесених. Вірші ці ясно показують, як щасливо висловлював він свої думки і яких вершин він міг би досягти в поезії, якби повністю присвятив себе їй.

Тепер, коли доля забрала в мене такого друга, мені залишилася, як здається, єдина розрада – радісно про нього згадувати і повторювати його влучні слова або глибокодумні міркування. Саме живий спогад – це бесіда його у себе в саду з синьйором Фабріціо Колонною, під час якої названий синьйор докладно говорив про

війну, здебільшого відповідаючи на гострі і продумані питання Козімо.

Я з кількома спільними друзями був присутній при розмові і вирішив відновити її в пам'яті, щоб при читанні друзі Козімо, учасники бесіди, жвавіше згадали про його таланти, а інші пошкодували про свою відсутність і в той же час багато чому навчилися з глибокодумних слів одного з видатних людей нашого часу, корисному не тільки для війни, а й для цивільного життя.

Фабріціо Колонна, повертаючись з Ломбардії, де довго і з великою для себе славою бився за короля католика Фердинанда II Арагонського, будучи проїздом у Флоренції, вирішив відпочити кілька днів у цьому місті, щоб відвідати його світлість герцога Джуліано Медічі і знову побачити декого з раніше знайомих йому дворян. Козімо вважав за потрібне запросити його до себе в сади, не стільки для того, щоб блиснути перед ним розкішшю, скільки для того, щоб скористатися можливістю довгої розмови з ним і навчитися у нього різних речей, про які можна дізнатися від такої людини, бо йому трапилася нагода провести день в розмові про привабливі для його розуму предмети.

Фабріціо з'явився на запрошення, і був з пошаною прийнятий Козімо і його кращими друзями, серед яких знаходились Занобі Буондельмонті, Баттіста делла Палла і Луїджі Аламанні – всі молоді люди, близькі йому, пристрасно захоплені тим самим, що й він сам; замовчую про їхні інші переваги, так як вони щодня і щогодини говорять самі за себе.

За звичаями часу і місця, Фабріціо зустріли з найбільшою пошаною. Коли після блискучого бенкету гості встали з-за столу, насолодившись благами свята, яким великі люди з їх розумом, постійно спрямованим на предмети піднесені, приділяють мало уваги, було ще рано, і стояла сильна спека. Задля кращого досягнення своєї мети, Козімо, ніби намагаючись сховатися від духоти, повів гостей до найгустішої і тінистої частини свого саду. Коли усі розсілися – хто на траві, яка була тут особливо свіжою, хто

на лавках в тіні величезних дерев, – Фабріціо став хвалити красу місця і уважно розглядав дерева, але деяких він не знав, і тому йому важко було їх назвати. Помітивши це, Козімо сказав: «Деякі з цих дерев вам, можливо, не знайомі, але не дивуйтеся, оскільки серед них є такі, які більше цінувалися древніми, а тепер мало відомі». Потім він озвучив назви дерев і розповів про те, як багато попрацював над виведенням цих порід його дід, Бернардо. «Я так і думав, – відповідав Фабріціо. – Це місце і праця вашого предка нагадують мені деяких князів королівства Неаполітанського, які теж з любов'ю розводили такі породи і насолоджувалися їх тінню». На цьому він перервав розмову і деякий час сидів у роздумах, а потім продовжував: «Якби я не боявся вас образити, я висловив би свій погляд; не думаю, що можу вас образити, так як говорю до друзів і хочу розмірковувати про речі, а не злословити. Нехай це не буде нікому образою, але краще б люди намагалися зрівнятися з древніми в справах мужності і сили, а не в зніженості, в тому, що древні робили при світлі сонця, а не в тіні, і сприймали б у вдачі давнини те, що в ній було справжнє і прекрасне, а не помилкове і збочене; адже коли співгромадяни мої, римляни, стали вдаватися до подібних речей, вітчизна моя загинула». Козімо відповів на це... Але, щоб уникнути неприємних постійних повторень слів: «такий-то сказав», «такий-то відповів», я буду просто називати імена тих, хто говорить. Отже, Козімо сказав:

КОЗІМО. Ви почали розмову, якої я давно хотів, і я прошу вас говорити не соромлячись, як і я без сорому буду вас питати. Якщо я в питаннях або відповідях буду кого-небудь захищати або засуджувати, це відбудеться не для того, щоб виправдовувати або звинувачувати, а для того, щоб почути від вас правду.

ФАБРІЦІО. А я із задоволенням скажу вам все, що знаю, у відповідь на ваші питання, а буде це вірно чи ні – судіть самі. Питання ваші будуть мені лише приємними, адже я почерпну з них стільки ж, скільки ви з моїх відповідей; мудрий запитувач часто

змушує співрозмовника багато про що подумати і відкриває йому такі речі, про які він без цих запитань ніколи б нічого не дізнався.

КОЗІМО. Я хочу повернутися до того, про що ви говорили раніше, – а саме, що мій дід і ваші предки вчинили б мудріше, якби наслідували древніх в справах мужніх, а не в зніженості. Мені хотілося б виправдати мого діда, надавши вам змогу захищати ваших предків. Не думаю, щоб в його часи знайшлася людина, яка б так ненавиділа зніженість, як він, і так любив суворе життя, яке ви вихваляєте; проте він усвідомлював, що ні сам він, ні діти його цим життям жити не можуть, бо він народився в тому розбещеному столітті, коли людина, яка не бажає підкорятися загальним правилам, стала би для всіх і кожного предметом осуду і зневаги.

Адже якби людина, подібно до Діогена, влітку під палючим сонцем лежала б голою на піску, а взимку в саму холоднечу валялася б на снігу, – її вважали б божевільною. Якби в наш час хто-небудь, подібно до спартанців, виховував своїх дітей в селі, змушував би їх спати просто неба, ходити босими, з непокритою головою і купатися в крижаній воді, щоб привчити їх до болю і відучити від надмірної любові до життя і страху смерті, – він був би смішним, і його сприймали б швидше за дикого звіра, ніж за людину. Якби серед нас з'явилася б людина, яка харчується овочами і зневажає золото, подібно до Фабріціо, – її мало хто вихваляв би, але ніхто не став би її послідовником.

Так і дід мій злякався моралі, відступив від древніх зразків і наслідував їх в тих речах, де він міг це робити, звертаючи на себе менше уваги.

ФАБРІЦІО. У цій частині ви захистили його блискуче, і, звичайно, ви маєте рацію; проте я говорив не стільки про це суворе життя, скільки про інші порядки, більш м'які і більш відповідні до звичок наших днів, і мені здається, що людині, яка належить до числа перших громадян міста, було б неважко їх встановити. Як завжди, я ніяк не можу відмовитися від прикладу моїх римлян: якщо вдивитися в їх спосіб життя і в лад цієї республіки, ми знайдемо там

багато такого, що було б не неможливо відновити в громадянському суспільстві, в якому ще вціліло що-небудь хороше.

КОЗИМО. Що ж схоже на стародавні звичаї ви хотіли б увести?

ФАБРИЦІО. Віддавати шану і нагороджувати доблесть, не зневажати бідність, поважати порядок і лад військової дисципліни, змусити громадян любити один одного, не утворювати партій, менше дорожити особистими вигодами, ніж суспільною користю, і багато іншого, що цілком поєднується з духом нашого часу. Все це неважко сприйняти, якщо тільки ретельно обміркувати і застосувати вірний засіб, бо істина тут є такою очевидною, що вона може бути засвоєна звичайним розумом. Всякий, хто це зрозуміє, посадить дерева, під тінню яких можна відпочивати ще з більшим щастям і радістю, ніж в цьому саду.

КОЗИМО. Я жодним словом не хотів би заперечувати ваші слова і надаю це тим, у кого може бути власне судження про такі речі; звертаюся тепер до вас, як до обвинувача тих, хто не наслідує древніх у їхніх великих справах, і думаю, що таким шляхом я ближче підійду до мети нашої бесіди. Мені хотілося б дізнатися від вас, чому ви, з одного боку, мечете громи проти тих, хто не схожий на древніх, і разом з тим самі в своїй сфері військової справи, в якій здобули настільки гучну славу, ніколи не зверталися до стародавніх звичаїв і навіть не запроваджували нічого, що хоча б приблизно нагадувало їх?

ФАБРИЦІО. Ви підійшли саме до того, чого я очікував, бо вся моя промова вимагала саме цього питання, і я нічого іншого не хотів. Мені, звичайно, було б легко виправдатися, але, щоб зробити приємність вам і собі (благо час нам це дозволяє), я хочу поговорити на цю тему більш детально.

Якщо люди хочуть щось зробити, вони, передовсім, мають з усією ретельністю підготуватися, щоб принагідно бути у всеозброєнні для досягнення наміченої ними мети. Коли приготування зроблені обережно, вони залишаються таємницею, і нікого не можна звинуватити в недбалості, поки не з'явиться слушний момент для

розкриття свого задуму; якщо ж людина і тоді продовжує діяти, це означає, що вона або недостатньо підготувалася, або взагалі нічого не обдумала. Мені ж ніколи не довелося показувати, що я готуюся до відновлення древніх підвалин військової справи, і тому ні ви, ні хто-небудь інший не може звинувачувати мене в тому, що я цього не виконав. Думаю, що це достатньо захищає мене від вашого докору.

КОЗІМО. Звичайно, якби я був упевнений, що нагода вам не випала.

ФАБРІЦІО. Я знаю, що ви можете сумніватися, чи була в мене оказія чи ні; тому, якщо вам завгодно терпляче мене вислухати, я хочу поговорити про те, які приготування потрібно попередньо зробити, яким має бути очікуваний привід, які перешкоди можуть зробити всі приготування марними і знищити саму можливість доброго випадку; словом, я хочу пояснити, чому подібні заходи бувають водночас і нескінченно важкими, і нескінченно легкими, хоча це видається протиріччям.

КОЗІМО. Більшого задоволення ви не можете дати ні мені, ні моїм друзям: якщо вам не набридне говорити, ми, звичайно, не втомимося вас слухати. Промова ваша буде, як я сподіваюся, тривалою, і я, з вашого дозволу, хочу з одним проханням звернутися до моїх друзів: всі ми просимо вашої поблажливості, якщо перервемо вас іноді яким-небудь, можливо недоречним, питанням.

ФАБРІЦІО. Ваші питання, Козімо, і питання цих юнаків мене тільки порадують, адже я впевнений, що ваша молодість повинна породжувати у вас велику любов до військової справи і вселяти вам більшу довіру до моїх слів. Люди похилого віку, з сивою головою і застиглою кров'ю, або ненавидять війну, або закостеніли в своїх помилках, бо вони вірять, що якщо живуть так погано, як тепер, то винні в цьому часи, а не занепад моралі.

Тому задавайте мені питання вільно і не соромлячись; мені це приємно тому, що я зможу трохи відпочити, і тому що мені хотілося б не залишити у ваших головах навіть тіні сумніву. Почну з ваших слів, звернених до мене, а саме – що в своїй галузі, тобто у

військовій справі, я не наслідував ніяких звичаїв Стародавнього світу. Відповідаю, що війна – це такого роду ремесло, яким окремі люди чесно жити не можуть, і вона повинна бути справою лише республіки або королівства.

Держави, якщо тільки вони впорядковані, ніколи не дозволять будь-якому громадянину або підданому займатися війною як ремеслом, і жодна гідна людина ніколи не зробить своїм ремеслом війну. Ніколи не вважатимуть гідною людину, яка обрала собі заняття, що може приносити їй вигоду, якщо вона перетвориться на хижака, обманщика і насильника і розвине в собі якості, які обов'язково перетворять її на погану.

Люди, великі або нікчемні, для яких війна – ремесло, можуть бути тільки поганими, оскільки це ремесло в мирний час прогудувати їх не може. Тому вони змушені або прагнути до того, щоб миру не було, або так нажитися під час війни, щоб вони могли бути ситі, коли настане мир.

Ні та, ні інша думка не може зародитися в душі гідної людини; адже якщо хотіти жити війною, треба грабувати, насильничати, вбивати однаково друзів і ворогів, як те роблять такого типу солдати. Якщо не хотіти миру, треба вдаватися до обману, як обманюють воєначальники тих, кому вони служать, притому з єдиною метою – продовжити війну. Якщо мир все-таки укладається, то ватажки, втративши платню і привільне життя, часто набирають зграю шукачів пригод і безсовісно грабують країну.

Хіба ви не пам'ятаєте, що сталося в Італії, коли після закінчення війни залишилося багато солдатів без служби, і як вони, об'єднавшись в кілька великих загонів, які називалися «компанії», нищили по всій країні, обкладали даниною міста і розбійничали без найменшої перешкоди? Хіба ви не читали про карфагенських найманців, які після Першої Пунічної війни збунтувалися під проводом Матона і Спендіона, самочинно обраних ними в начальники, і повели проти карфагенян війну, яка стала для них більш небезпечною, ніж війна з римлянами? За часів батьків наших

Франческо Сфорца не тільки обдурив міланців, у яких він був на службі, але відняв у них свободу і став їхнім князем, і вчинив так тільки для того, щоб мати можливість жити в розкошах після укладення миру.

Так діяли і всі інші італійські солдати, для яких війна була окремим ремеслом. І якщо, незважаючи на своє віроломство, вони не стали герцогами Мілана, то тим гірше, тому що такого успіху вони не домоглися, а їхні злочини були меншими. Сфорца, батько Франческо, який служив королеві Джованні, змусив її здатися на милість короля Арагона, тому що абсолютно несподівано її покинув, і вона залишилася беззбройною серед оточуючих ворогів. А зробив він це через користолюбство або через бажання відібрати в неї престол. Браччо тими ж засобами намагався заволодіти Неаполітанським королівством, і перешкодили йому тільки поразка і його смерть під Аквілою. Єдина причина подібних неприємностей – це існування людей, для яких військова справа була тільки їхнім приватним ремеслом. Слова мої підтверджує ваше ж прислів'я: «Війна родить злодіїв, а світ їх вішає». Адже іншої справи ці люди не знають. Існувати своїм ремеслом вони не можуть; сміливості і таланту, щоб об'єднатися і перетворити зло на благородну справу, у них немає, тож вони мимоволі стають грабіжниками з великої дороги, і правосуддя змушене їх винищувати.

КОЗІМО. Слова ваші майже знищили в моїх очах військове звання, яке здавалося мені найпрекраснішим і почесним; якщо ви не поясните це докладно, я залишуся незадоволеним, бо якщо все йде так, як ви говорите, то я не знаю, звідки ж береться слава Цезаря, Помпея, Сципіона, Марцелла і безлічі римських полководців, яких поголос звеличує, як богів.

ФАБРИЦІО. Я ще далеко не скінчив, оскільки збирався говорити про дві речі: по-перше, про те, що гідна людина не може обрати собі військову справу тільки як ремесло; по-друге, про те, що жодна упорядкована держава, чи то республіка або королівство, ніколи не

дозволить своїм підданим фізичним або юридичним особам перетворити в ремесло таку справу, як війна.

Про перше я сказав уже все, що міг; залишається сказати про друге, і тут я маю намір відповісти на ваше останнє питання. Я стверджую, що популярність Помпея, Цезаря і майже всіх римських полководців після Третьої Пунічної війни пояснюється їх хоробрістю, а не цивільними чеснотами; ті ж, хто жив до них, прославилися, немов вояки, і як гідні люди. Відбувається це через те, що вони не робили собі з війни ремесла, тоді як для тих, кого я назвав раніше, війна була саме ремеслом.

Поки трималася чистота республіканських звичаїв, жодний громадянин, навіть найбільш гордий патрицій, і не думав про те, щоб, спираючись на військову силу, в мирний час нехтувати законами, грабувати провінції, захоплювати владу і тиранувати над вітчизною; з іншого боку, навіть найтемнішому плебею не спадало на думку порушувати клятву воїна, примикати до приватних осіб, зневажати сенат або допомагати встановленню тиранії заради того, щоб годуватися повсякчас військовим ремеслом. Воєначальники задовольнялися тріумфом і з радістю поверталися до приватного життя; солдати складали зброю охочіше, ніж бралися за неї, і кожен повертався до своєї роботи, обраної як справу життя; ніхто і ніколи не сподівався жити награбованою здобиччю і військовим ремеслом.

Великий і повчальний приклад залишив Атілій Регул; він очолював військо в Африці, і, коли карфагеняни були майже переможені, Регул просив у сенату дозволу повернутися додому, щоб обробляти свої землі, запущені його ж працівниками. Ясно як день, що, якби він займався військовою справою як ремеслом і хотів нажитися цим шляхом, він, господар стількох провінцій, не просив би дозволу повернутися додому і стерегти свої поля; кожен день намісництва приносив би йому набагато більше, ніж вартувало все його майно. Але громадяни ці були істинно гідними людьми, які не робили з війни ремесла і не бажали собі від неї нічого, крім роботи,

небезпеки і слави. Тому, піднявшись на вищі її щаблі, вони з радістю поверталися до свого дому і жили своєю працею.

Так поводитися найпростіші люди і звичайні солдати. Це видно з того, що кожен з них розлучався з військовою службою без жалю. Залишаючи військо, він, однак, завжди готовий був повернутися в стрій і разом з тим під час військової служби з радістю думав про звільнення від неї. Підтвердженнь цьому багато; ви ж знаєте, що одним з головних привілеїв, який римський народ міг надати своєму громадянину, була свобода служити у війську тільки за власною волею, а не з примусу.

Поки міцними були підвалини Стародавнього Риму, тобто до часів Гракхів, не було солдатів, для яких війна стала б ремеслом, а тому військо налічувало дуже мало негідних людей, і, якщо такі виявлялися, їх карали за всією суворістю закону. Тому будь-яка благоустроєна держава має ставити собі за мету – зробити військову справу в мирний час тільки вправою, а під час війни – наслідком необхідності і джерелом слави. Ремеслом вона має бути тільки для держави, як це і було в Римі. Усякий, хто, займаючись військовою справою, має на увазі сторонню мету, тим самим демонструє себе поганим громадянином, а держава, побудована на інших засадах, не може вважатися благоустроєною.

КОЗІМО. Я цілком задоволений всім, що ви сказали досі, і особливо вашим висновком; для республік я вважаю його вірним, але не знаю, чи так це для королівств. Мені здається, що король швидше захоче оточити себе людьми, для яких війна – їхнє єдине ремесло.

ФАБРІЦІО. Благоустроєному королівству особливо належить уникати такого роду майстрів, бо вони знищать короля і будуть тільки служити тиранії. Не спростовуйте мене прикладами сучасних королівств, тому що я не визнаю їх благоустроєними. У королівствах з хорошими установами у короля немає необмеженої влади, крім одного лише виключення – війська; це єдина галузь, де необхідне швидке рішення, а отже, єдина воля. У всьому іншому королі нічого

не можуть робити без згоди ради, а радники завжди побоюватимуться, що поряд з королем з'являться люди, які під час миру хочуть війни, оскільки їм без неї не прожити. Однак я готовий бути поступливішим; не стану шукати королівства цілком благоустроєного, а візьму королівство, схоже на нині існуючі; в цьому випадку король так само має боятися людей, для яких війна є ремеслом; він має боятися їх тому, що життєвою силою всякого війська, без сумніву, є піхота.

Якщо король не вживає заходів для того, щоб піхотинці його війська після укладення миру охоче поверталися додому і знову ставали до своєї роботи, він неминуче загине. Найнебезпечніша піхота – це та, що складається з людей, які живуть війною, ніби ремеслом, бо ти змушений або вічно воювати, або вічно їм платити, або вічно боятися повалення з престолу. Завжди воювати неможливо, вічно платити не можна – мимоволі залишається жити в постійному страху.

Поки в моїх римлянах ще жила мудрість і громадянська доблесть, вони, як я вже говорив, ніколи не дозволяли своїм громадянам дивитися на військову справу як на ремесло, хоча могли платити скільки завгодно, бо весь час воювали. Римляни прагнули уникнути небезпек безперервного перебування громадян у війську. Та оскільки часи змінювалися, вони стали поступово замінювати новими людьми тих, хто вже відслужив свій термін, тож протягом п'ятнадцяти років легіон оновлювався повністю. Таким чином, до війська набиралися люди в розквіті сил, тобто від вісімнадцяти до тридцятип'ятирічного віку, коли ноги, руки і очі людини однаково сильні. Римляни чекали того, щоб ослабла фортеця воїнів і посилилася їхня хитрість, як це сталося пізніше, за часів загального падіння моралі.

Октавіан, а за ним Тиберій вже думали більше про власну могутність, ніж про суспільне благо; тому, щоб їм легше було панувати самим, вони почали роззброювати римський народ і тримали на кордонах імперії одні й ті ж легіони. Однак їм здавалося,

що для приборкання римського народу і сенату цього мало, і оп з'являється нове військо, яке отримало назву преторіанців. Це військо завжди стояло біля самих стін Рима і було ніби фортецею, що височіла над містом. Тоді й почали охоче дозволяти солдатам цих військ перетворювати військову службу в ремесло, – і наслідки цього позначилися негайно: знахабнілі солдати стали загрозою сенату і небезпекою для імператорів; багато кого з них було вбито безсоромними преторіанцями, які зводили і скидали з престолу кого їм було завгодно. Траплялося, що в один і той самий час з'являлося кілька імператорів, проголошених різними частинами військ.

Такий порядок призвів насамперед до розподілу, а потім і до загибелі імперії. Тому, якщо король хоче безпеки, він повинен складати свої піхотні війська з таких людей, які при оголошенні війни йдуть на неї охоче з любові до нього, а після укладення миру ще охочіше повертаються до своїх домівок. Він цього завжди досягне, якщо буде брати до війська солдат, які вміють годуватися не війною, а іншими ремеслами. Тому, коли настає мир, король повинен подбати про те, щоб князі повернулися до справи управління своїми васалами, дворяни – до хазяйнування в своїх володіннях, піхотні солдати – до звичайних занять, і взагалі домогтися того, щоб всі вони охоче бралися за зброю в ім'я миру, а не намагалися порушити мир в ім'я війни.

КОЗІМО. Ваше міркування видається мені дуже глибоким, але я продовжую коливатися, оскільки ваші слова майже протилежні всьому, про що я думав досі. Я бачу навколо себе безліч синьйорів і дворян, яким знання військової справи дозволяє існувати під час миру, наприклад, таких, як ви, які перебувають на службі у князів і міст; я знаю також, що майже вся важка кіннота продовжує отримувати свою платню, а піхота залишається на службі для охорони міст і фортець; тому мені здається, що під час миру кожному знайдеться місце.

ФАБРІЦІО. Мені здається, ви навряд чи самі впевнені в тому, що будь-який солдат знайде собі місце в мирний час. Якби навіть не

було інших доказів, можна було б задовольнитися, вказавши, що чисельність солдатів, які залишаються на службі в місцях, названих вами, дуже невелика: хіба є хоч яка-небудь відповідність між кількістю піхоти, необхідної на війні, і кількістю її у час миру? Адже гарнізон мирного часу у фортецях і містах повинен бути принаймні подвоєний під час війни; сюди варто додати велику кількість польових військ, які в мирний час розпускаються.

Що стосується війська, яке охороняє уряд, то приклад папи Юлія II і вашої республіки наочно продемонстрував, наскільки страшними є солдати, які не бажають вчитися ніякому ремеслу, крім війни; адже зухвалість цих воїнів змусила вас відмовитися від їхніх послуг і замінити їх швейцарцями – людьми, котрі народилися і виховані в повазі до законів і покликані громадами за всіма правилами справжнього набору. Тому не кажіть більше, що для кожного знайдеться місце під час миру.

Відносно важкої кінноти відповідь на ваше заперечення здається більш важчим, так як вся вона і після укладення миру зберігає свою платню. Проте якщо подивитися на справу уважніше, то відповідь знайти легко, бо цей порядок збереження на службі кінноти сам по собі шкідливий і дурний. Справа в тому, що це все люди, для яких війна – ремесло; якби вони були тільки підтримані досить сильними піхотними загонами, вони щодня доставляли б тисячі неприємностей урядам, при яких створюються; але оскільки їх мало, і вони самі по собі не можуть утворити військо, то і шкоди від них часто не так вже й багато.

А втім вони приносили достатньо шкоди, як це видно з прикладів Франческо Сфорца, його батька, і Браччо з Перуджі, про які я вам вже розповідав. Тому я не прихильник звичаю залишати кінноту на постійній службі, – це погане правило, яке може призвести до великих незручностей.

КОЗИМО. Ви хотіли б зовсім без неї обійтися? А якщо ви її все ж збережете, то якою мірою?

ФАБРІЦІО. Шляхом набору, але не так, як це робить король Франції, тому що прийнятий там порядок так само небезпечний, як наш, і не захищає від солдатської розбещеності. Я б робив як стародавні, у яких кіннота складалася з їх же підданих. Коли укладався мир, кінноту розпускали по домівках і повертали до звичайних справ; втім, я докладніше скажу про це пізніше. Таким чином, якщо цей рід військ може зараз навіть в мирний час жити своїм ремеслом, це відбувається лише від збоченого порядку речей. Що стосується грошей, сплачуваних мені та іншим воєначальникам, то я прямо скажу, що це шкідливий захід: мудра республіка не платила б такої платні нікому, а під час війни ставила б на чолі війська тільки своїх громадян, які по закінченню війни поверталися б до мирних занять. Так само чинив би і мудрий король, а якби він і платив цю платню, то як винагороду за особливий подвиг або як ціну за послуги, які воєначальник може надати як в мирний, так і у воєнний час.

Оскільки ви посилаєтеся на мене, то я наведу власний приклад і скажу, що війна ніколи не була для мене ремеслом, тому що моя справа – це управління моїми підданими і захист їх, а для того щоб їх захищати, я повинен любити мир і вміти вести війну. Мій король цінує і поважає мене не стільки за те, що я розумію військову справу, скільки за вміння бути йому радником під час миру. Якщо король мудрий і хоче правити розумно, він має наближати до себе тільки таких людей, тому що надмірні ревнителі миру або занадто завзяті прихильники війни неодмінно направлять його на хибний шлях.

Тепер я вам з цього приводу більше нічого не можу сказати, і якщо цього мало, то вам доведеться звернутися до співрозмовника, який краще за мене зуміє вас задовольнити. Тепер ви, можливо, починаєте розуміти, як важко застосовувати до сучасних війн стародавні звичаї, як повинен готуватися до війни всякий завбачливий правитель, і на які обставини він може розраховувати, щоб досягти поставлених перед собою цілей. Якщо моя бесіда вас

не втомлює, то ви крок за кроком наблизитеся до більш точного розуміння цих речей, у міру того як ми будемо детально порівнювати древні установи з порядками наших днів.

КОЗИМО. Якщо нам і раніше хотілося дізнатися вашу думку про ці предмети, то після всього, що ви сказали, бажання наше тільки подвоїлося; ми дякуємо вам за те, що вже отримали, і просимо розповісти нам інше.

ФАБРИЦІО. Якщо таке ваше бажання, я почну обговорювати цей предмет з самого початку: тож мене легше буде зрозуміти і я краще зможу довести свою думку. Всякий, хто хоче вести війну, ставить собі одну мету – отримати можливість протистояти будь-якому ворогові в полі і перемогти його у вирішальній битві. Щоб досягти цієї мети, необхідно мати військо. Для цього слід набрати людей, озброїти їх, дати їм певний устрій, навчити їх діяти як малими загонами, так і великими частинами, вивести їх в табори і вміти протиставити їх ворогові одразу на місці або під час руху.

У цьому все мистецтво польової війни, найбільш необхідної і почесної. Хто змусить ворога прийняти бій в обстановці, для себе вигідній, виправить цим всі інші помилки, допущені ним при керівництві військовими діями. Той же, у кого цієї можливості немає, ніколи не завершить війну з честю, яким би він не був вправним в інших деталях військової справи. Виграна битва згладжує всі інші промахи, і навпаки: поразка робить марними всі колишні успіхи.

Якщо хочеш створити військо, треба, перш за все, знайти людей. Тому звертаюся до способу їх вибору, як виражалися древні, або набору, як сказали б ми. Волію говорити «вибір», щоб вжити слово більш почесне.

Письменники, які встановили правила війни, пропонують брати до війська жителів країн з помірним кліматом, щоб поєднувати в солдатові сміливість і розум; спекотні країни народжують людей розумних, але несміливих, а холодні – сміливих, але нерозважливих. Таке правило добре для правителя, який панував би над цілим світом і тому міг би обрати людей з будь-якої місцевості, з

якої йому заманеться. Якщо ж встановлювати правило, придатне для всіх, то варто зазначити, що як республіки, так і королівства повинні вибирати собі солдатів з жителів власної країни, яким би не був її клімат – холодний, жаркий або помірний.

Приклад древніх показує, що у кожній країні хороші солдати створюються навчанням. Там, де не вистачає природних даних, вони заповнюються мистецтвом, яке в цьому випадку сильніше самої природи. Набір солдатів з чужинців не можна називати вибором, тому що вибирати – означає привернути до війська кращих людей країни і мати владу закликати однаково тих, хто хоче і хто не хоче служити. Зрозуміло, що такого роду відбір можливий тільки в своїй країні, тому що не можна брати будь-кого в землях, тобі не підвладних, і доводиться обмежуватися добровольцями.

КОЗІМО. Однак з цих добровольців одних ми візьмемо, інших відпустимо, і тоді це все можна назвати вибором.

ФАБРИЦІО. Ви певною мірою маєте рацію, але зважайте на недоліки такого способу, і тоді виявиться, що саме вибору тут ніякого немає. По-перше, добровольці з чужинців ніколи не належать до числа кращих солдатів, навпаки, це – покидьки [своєї] країни: бешкетники, ледачі, розгнuzдані, безбожники, які втекли з дому, богохульники, гравці – ось що таке ці бажаючі. Немає нічого більш несумісного з духом справжнього і міцного війська, ніж подібні звичаї.

Якщо кількість цих людей значно більша за потрібну, то можна ще вибирати, але так як сам матеріал поганий, то і вибір не може бути хорошим. Однак часто буває, що їх приходить занадто мало; тоді доводиться брати всіх, і виходить вже не відбір, а просто наймання піхотинців. Так безладно набираються тепер війська в Італії та в інших країнах, крім Німеччини, і відбувається це через те, що людина стає солдатом не за велінням князя, а з власної волі. Скажіть тепер самі, які військові установи древніх мислимі у війську, набраному подібними способами?

КОЗІМО. Що ж робити?

ФАБРИЦІО. Те, що я вже сказав: набирати війська з власних громадян і за наказом князя.

КОЗИМО. А можна було б тоді ввести хоча б деякі древні установи?

ФАБРИЦІО. Звичайно, за умови, що в королівстві на чолі війська буде стояти сам князь або особа, обрана законною владою, а в республіці – хто-небудь з громадян, обраний полководцем; інакше добитися чогось хорошого дуже важко.

КОЗИМО. Чому?

ФАБРИЦІО. Відповім вам свого часу; зараз задовольняйтеся тим, що інакше не можна.

КОЗИМО. Якщо брати солдат у власній країні, то де, на вашу думку, краще їх набирати – в місті чи в окрузі?

ФАБРИЦІО. Всі письменники сходяться на тому, що краще обирати солдатів з окружних селян; це люди загартовані, виховані у праці, звиклі до сонця, вони не шукають тіні, привчені до використання залізного знаряддя, до земляних робіт, до переміщення вантажів, а крім того, вони прості і нехитрі. Однак я особисто вважав би, що так як є два типи солдат – піші та кінні, то піхоту краще набирати з селян, а кінноту – з городян.

КОЗИМО. Якого віку повинні бути солдати?

ФАБРИЦІО. Для зовсім нового війська я брав би людей від сімнадцяти до сорока. Якщо ж військо вже є, і треба було б його поповнити, то виключно сімнадцятирічними.

КОЗИМО. Мені не зовсім зрозуміла ця різниця.

ФАБРИЦІО. Я поясню вам. Якби мені довелося створювати військо там, де його немає, то для навчання, про яке я буду говорити згодом, варто б обрати всіх здатних носити зброю, хто досяг призовного віку. Якби мені довелося проводити відбір в країні, де військо вже є, то для поповнення я би брав сімнадцятирічних, оскільки інші були б давно вже набрані.

КОЗИМО. Значить, ви хотіли б увести щось схоже на порядок, прийнятий у нас?

ФАБРИЦІО. Ви маєте рацію, але я не знаю, нагадував би він ваш устрій в озброєнні, командуванні, навчанні та бойовому шикуванні.

КОЗІМО. Значить, ви схвалюєте наше військовий устрій?

ФАБРИЦІО. Навіщо ж мені його засуджувати?

КОЗІМО. Тому що багато розумних людей завжди його засуджували.

ФАБРИЦІО. Ви суперечите собі, коли говорите, що обізнана людина засуджує цей устрій; тоді її марно вважають знавцем.

КОЗІМО. Ми змушені так думати, тому що досвід цього порядку завжди був поганий.

ФАБРИЦІО. Дивіться, щоб не стали ви самі винними, а зовсім не ваш устрій; ви переконаєтеся в цьому ще до кінця нашої бесіди.

КОЗІМО. Ви принесете нам цим величезну насолоду; я навіть хочу заздалегідь відкрити всі звинувачення, виставлені проти нашого військового устрою, щоб ви потім могли краще його захистити. Обвинувачі міркують так: порядок цей або непридатний і може привести до загибелі республіки, або доцільний, але наслідком його легко може бути захоплення влади воєначальником; при цьому посилаються на римлян, у яких власні війська знищили республіканську свободу; посилаються також на венеціанців і на короля Франції: венеціанці, щоб не потрапити під панування свого ж громадянина, користуються найманими військами; король обеззброїв своїх підданих, аби мати можливість спокійніше наказувати. Однак вони більше побоюються непридатністю власного війська, ніж захопленням влади, і як доказ своєї правоти наводять два аргументи: перший – недосвідченість своїх солдатів, другий – насильницька служба; після відомого віку, стверджують вони, вчитися вже не можна, а примус ніколи ні до чого доброго не веде.

ФАБРИЦІО. Всі ці доводи надходять від людей, які розглядають речі дещо здалеку, що я вам зараз доведу. Щодо аргументу про непридатність, то я повинен сказати: найкраща армія та, яка складається зі своїх же громадян, і тільки цим шляхом можна таку

армію утворити. Суперечки через це немає, і я не стану витрачати час на докази, так як за мене говорять всі приклади давньої історії.

Противники цієї армії (міліції) посиляються на недосвідченість солдатів і на примусову службу; я скажу, що, дійсно, недосвідченість солдатів не сприяє хоробрості, а примус викликає невдоволення, але ж мужність і досвідченість, як ви побачите згодом, виховуються в солдата озброєнням, навчанням і воєнним строєм.

Що стосується примусу, то ви маєте знати, що люди, набрані у війська велінням князя, служать не зовсім примусово і не зовсім добровільно, бо повна добровільність призвела б до тих незручностей, про які я вже говорив: не було б справжнього відбору людей, а добровольців завжди нараховувалося б занадто мало; повна примусовість теж призвела б до поганих наслідків. Тому варто було б обрати середній шлях: люди приходять на службу не зовсім добровільно і не безумовно з примусу, а через свою повагу до князя, гніву якого вони бояться більше, ніж кари.

Виходить поєднання примусовості і доброї волі, яке не дасть розвинутися невдоволенню, що загрожує небезпечними наслідками. Я не кажу, що таке військо непереможне, оскільки римські легіони бували розбитими безліч разів, так само як і військо Ганнібала. Взагалі нереально створити таке військо, за непереможність якого можна було б ручатися. Ваші знавці не повинні судити про непридатність міліції через одну невдачу: бій можна однаково програти і виграти, але головне – це усунути причини поразки.

Якщо почати дошукуватися цих причин, то неважко переконатися, що сила тут не в недоліках прийнятого у вас порядку, а в його недосконалості; необхідно, як я вже говорив, не засуджувати міліцію, а виправляти її; що треба робити – це я вам розкрию поступово.

Інший аргумент супротивників – це можливість захоплення влади воєначальником. Відповідаю, що зброя в руках власних громадян або воїнів, вручена їм в силу закону, ніколи ще не приносила шкоди; навпаки, вона завжди корисна, і цим шляхом можна краще

охороняти чистоту державного ладу, ніж будь-яким іншим. Рим 400 років жив вільною державою і був озброєний; в Спарті свобода трималася 800 років; навпаки, у багатьох інших державах, які не спираються на власну збройну силу, свобода не зберігалася навіть 40 років.

Військо потрібне державі, і, якщо у неї немає своєї військової сили, вона наймає чужинців, чужоземні війська шкідливіші для загального блага, ніж свої, бо їх простіше підкупити і честолобець швидше може на них спертися. Здійснити ці наміри йому тим легше, що гноблені беззбройні.

Крім того, два ворога завжди страшніші для республіки, ніж один. Закликаючи чужоземну зброю, вона одночасно боїться і чужих солдатів, і власних громадян. Що такий страх ґрунтовний, про це ви можете судити, згадавши мою розповідь про Франческо Сфорца. Навпаки, коли республіка має власне військо, для неї страшне тільки одне – владолюбство свого ж громадянина.

Нарешті, з усіх можливих доводів я буду посилатися тільки на один: думка, що жителі країни виявляться нездатними захищати її зброєю, ще ніколи не приходила в голову жодному законодавцю республіки або царства. Венеціанці заснували б нову всесвітню монархію, якби вони проявили в своєму військовому устрої таку ж державну мудрість, якою перейняли інші їхні установи. Судити їх треба особливо суворо, бо перші їхні законодавці створили їм військову силу. На суші у них не було володінь, тому вся їхня військова міць зосередилася на морі, і морську війну вони вели блискуче, розширивши силою зброї межі батьківщини.

Коли ж настав час вести сухопутну війну для захисту Віченци, вони, замість того щоб послати туди намісником кого-небудь зі своїх громадян, взяли до себе на службу маркіза Мантуанського. Це було фатальне рішення, яке підірвало могутність венеціанців і перешкодило їм прославити своє ім'я до небес і безмежно поширити свою владу на землі. Якщо вони так вчинили через невпевненість у собі, адже, будучи знавцями морської війни, вони не наважувалися

самі воювати на суші, то невпевненість ця була помилковою: моряку, який зник битися з вітрами, бурями і людьми, легше стати полководцем, якому доводиться битися тільки з людьми, ніж полководцю перетворитися на моряка.

Мої римляни теж вміли воювати тільки на суші, а не на морі, і тим не менше, коли почалася війна з Карфагеном, вони не запросили на службу досвідчених моряків – греків чи іспанців, а поклали цю справу на своїх громадян, які знають сухопутну війну, і зрештою перемогли.

Якщо венеціанці діяли зі страху, аби хто-небудь з громадян Венеції не став тираном, це був страх легковажний: адже, крім доводів, які я вже наводив з цього приводу, треба сказати, що якщо ніхто з начальників їхнього флоту ніколи не ставав тираном цього приморського міста, то виконати подібний задум, спираючись на сухопутні війська, було б ще незмірно важче. Все це повинно вам показати, що тирана створює не своє військо, підпорядковане своєму ж громадянину, а погані закони і погане управління; саме це накликає на місто тиранію. За хорошого управління немає чого боятися свого війська. Таким чином, Венеція вчинила необачно, і це рішення коштувало їй втрати великої частки її слави і щастя.

Що стосується помилки короля Франції, яка не привчає свій народ до війни, то ваші знавці марно посилаються на нього як на приклад: кожна неупереджена людина визнає, що це найбільший недолік французької монархії і що це упущення – головна причина її слабкості.

Однак я дуже розпорошився і, можливо, відійшов від свого предмета. Я хотів відповісти вам і довести, що не можна спиратися ні на яку зброю, крім своєї; власна ж військова сила створюється лише шляхом відбору; тільки так можна створити військо і затвердити військову дисципліну. Якби ви вивчали постанови перших римських царів, і особливо Сервія Тулія, ви б побачили, що поділ на класи являє собою не що інше, як загальне озброєння

народу, що давало можливість негайно зібрати військо для захисту міста.

Повернемося, однак, до питання про вибір солдатів. Я знову скажу, що, якби мені довелося поповнювати вже існуюче військо, я би брав сімнадцятирічних юнаків; якби я створював нове військо, я закликав би людей будь-якого віку – від сімнадцяти до сорока, щоб можна було одразу поставити їх до справи.

КОЗИМО. Чи звертали б ви при цьому виборі увагу на їх ремесло?

ФАБРИЦІО. Військові письменники проводять цю відмінність, оскільки вони не радять брати в солдати птахоловів, рибалок, кухарів, а також людей, промисли яких безчесні або полягають лише в тому, щоб звеселяти інших; навпаки, вони наполягають на заклик насамперед хліборобів, а потім слюсарів, ковалів, теслярів, м'ясників, мисливців і тому подібних.

Я би звертав мало уваги на ці відмінності, оскільки треба було б складати думку про доброякісність людини за її ремеслом, але я б дуже зважав на це, оскільки воно показує, яким чином можна з більшою користю застосовувати різні здібності людини.

З цієї ж причини селяни, які звикли обробляти землю, краще за кого-небудь іншого, бо з усіх існуючих це ремесло може бути застосоване у війську найкраще. Потім – слюсарі, теслі, ковалі, каменярі, яких у війську має бути багато; їхнє ремесло часто може стати в нагоді, і дуже добре мати в війську солдатів, від яких буває подвійна користь.

КОЗИМО. Як розпізнати людей, придатних або непридатних для військової справи?

ФАБРИЦІО. Я буду говорити зараз про вибір солдатів для навчання нового війська, але при цьому мені доведеться сказати і про те, як відбирати людей для поповнення війська, вже діючого. Вибираючи солдата, ти пізнаєш його придатність або з досвіду, коли він зробив який-небудь подвиг, або за припущенням. Не може бути доказів військової доблесті у людей, які відбираються вперше і ніколи ще не

служили; тому в новій міліції ці докази зустрічаються рідко або відсутні зовсім.

Якщо не можна судити з досвіду, судіть за припущенням, тобто за віком, ремеслом і виглядом солдата.

Про перші дві ознаки я вже говорив, залишається сказати про третю. Багато хто, як Пірр, вимагають, щоб солдат був високого зросту: інші, як Цезар, звертали увагу тільки на тілесну силу. Ця сила тіла і духу виражається в статурі і зовнішності. Письменники наголошують, що у солдата повинні бути живі і веселі очі, міцна шия, широкі груди, м'язисті руки, довгі пальці, втягнутий живіт, повні стегна, худі ноги; така людина завжди буде спритною і дужою – дві якості, які в солдата цінуються вище за все.

Особливу увагу треба звертати на моральність: солдат повинен бути чесним і совісним; якщо цього немає, він стає знаряддям безладу і початком розпусти, бо ніхто не повірить, що погане виховання може створити в людині хоча б крихту хвалебної військової мужності.

Значення такого вибору солдата величезне; і, щоб це стало вам зрозумілішим, я вважаю не зайвим і навіть необхідним розповісти про те, яких правил дотримувалися при відборі легіонів вступники на посаду римських консулів. Завдяки невпинним війнам старі солдати приходили на відбір упереміж з новачками, і консули могли судити про одних з досвіду, а про інших – за здогадом. Треба зауважити, що при виборі солдата передбачається або одразу послати його в бій, або негайно його навчати, але пустити в справу пізніше.

Я вже говорив і буду говорити надалі про всі заходи, необхідні для пізнішої бойової роботи солдата, бо хочу показати вам, як створюється військо в країнах, де народних ополчень раніше не було і де тому не може бути добірних частин, якими можна скористатися одразу. У тих же країнах, де військо утворюється велінням влади, воно може бути пущене в діло негайно, як це було в Римі і тепер ще спостерігається у швейцарців. Якщо при такому

порядку відбору до війська потрапляють і новобранці, то вони одразу зустрічаються з безліччю досвідчених солдатів, які звикли до строю, і змішання старих з молодими утворює єдину і міцну бойову частину. Крім того, коли імператори перейшли до порядку зосередження військ в суворо визначених постійних місцях, вони стали призначати для навчання так званих тиронів, тобто молодих солдатів, особливого керівника, як це видно з життєпису імператора Максиміана.

Поки в Римі тримався вільний лад, навчання це проводилося не в таборах, а в самому місті. Молодь під час цих занять звикала до військових вправ, і, коли її потім посиляли вже в бій, вона була настільки загартована досвідом цієї уявної війни, що вміла легко зорієнтуватися в умовах справжнього бойового життя. Однак згодом, коли імператори відмовилися від цього способу навчання, їм довелося встановити той порядок, який я вам вже описав.

Переходжу тепер до римського способу набору легіонів. Вступаючи на посаду, консули, на яких було покладено військову справу, починали з упорядкування свого війська (кожному з них ввірялися зазвичай два легіони, набрані з римських громадян, і які становили основу їхньої військової сили) і призначали для цієї мети на кожен легіон по шість, а всього двадцять чотири військових трибуни, вони виконували ті ж обов'язки, що виконують тепер наші батальйонні командири.

Потім вони збирали всіх римських громадян, здатних носити зброю, і розподіляли трибунів за легіонами. Триби, з яких мав початися відбір, визначалися жеребом, і з триби, виділеної таким чином, вибиралося четверо найбільш придатних: одного брали трибуни першого легіону, другого – трибуни другого легіону, з двох останніх одного брали трибуни третього легіону, а останній потрапляв в четвертий легіон. Після першої четвірки відбиралася друга, причому першу людину брали трибуни другого легіону, другу – трибуни третього легіону, третю – трибуни четвертого легіону, а четвертий залишався в першому легіоні. Потім йшла третя четвірка:

перший з неї йшов в третій легіон, другий – в четвертий легіон, третій – в перший легіон, четвертий залишався в другому легіоні.

Так послідовно діяв цей порядок, поки відбір, влаштований на рівних засадах, не закінчувався і не утворювався повний склад легіону. Ми вже говорили вище, що завдяки цьому способу легіон можна було одразу ставити до справи, бо він складався з людей, значна частина яких знала справжню війну, а війна приблизна була відома всім. При виборі людей можна було керуватися одночасно і досвідом, і здогадкою. Однак в країні, де треба створювати військо вперше, відбір людей може проводитися тільки за допомогою здогадки, що спирається на вік і зовнішній вигляд людини.

КОЗІМО. Все, що ви сказали, по-моєму, вірно. Але перш ніж ви продовжите, я хочу задати вам питання, на яке ви самі мене навели, коли говорили, що в країні, де жителі не навчалися військовому строю, вибір солдат може проводитися тільки за здогадом. З різних сторін чув я засудження нашої міліції, особливо за її чисельність. Багато хто стверджує, що людей треба брати менше, так як це приносило користь, бо солдати відбиралися б більш ретельно; на громадян не накладався би настільки важкий тягар, а людям, узятим до війська, можна було б дати певну винагороду, яка їх порадувала б і зробила більш слухняним. Мені хотілося б знати вашу думку – чи надаєте ви перевагу набору у великій чи малій кількості, і якого порядку дотримувалися б ви в обох випадках?

ФАБРІЦІО. Велике військо, без сумніву, краще малого; треба навіть сказати більше – там, де неможливий великий набір, неможливо і створення оптимальної міліції. Доводи супротивників цього погляду легко спростувати. Перш за все, варто сказати, що нечисленна міліція в такій населеній країні, як, наприклад, Тоскана, не забезпечить вам ні кращої якості солдатів, ні більшої ретельності відбору. Адже якщо ви хочете під час набору солдатів судити про них за досвідом, то в цій країні досвід ваш буде застосовний лише до найбільш незначної меншості, тому що далеко не всі були на війні, а ще менше з них просунулися настільки, щоб мати перевагу і

бути обраними серед інших. Тому, якщо проводити відбір в такій країні, треба відмовитися від досвіду і брати людей за здогадом. В таких умовах мені хотілося б знати, чим же я маю керуватися, коли до мене прийдуть двадцять молодих людей підхожої зовнішності, і за яким принципом я завербую одних і відпущу інших? Кожен, без сумніву, визнає, що оскільки ви не можете знати, хто з них кращий, то ризик помилки буде меншим у тому разі, якщо взяти всіх, озброїти і навчити, а більш точний вибір зробити вже пізніше, коли при навчанні виокремляться більш хоробрі і сильні.

Тому, зваживши всі обставини, треба сказати, що думка про перевагу в цьому випадку малої кількості в ім'я кращої якості є абсолютно помилковою. Щодо меншого тягара для країни і людей скажу, що набір міліції, будь вона велика або мала, не накладає ніякого тягара, бо цей порядок не відриває нікого від роботи, не пов'язує людей настільки, щоб вони не могли займатися звичайними справами, а тільки зобов'язує їх збиратися в дні відпочинку для навчання військовим вправам. Країну і людей тут ніщо не обтяжить, а молоді це доставить тільки задоволення. Замість того щоб швендяти в свята по шинках, молоді люди охоче підуть на ці заняття: адже військові вправи дуже гарні, і вже тому вони повинні подобатися юнакам. Що стосується можливості оплачувати невелику міліцію, яка завдяки цьому буде задоволеною і слухняною, то, по-моєму, не можна скоротити народне ополчення до такої малої кількості, щоб утримувати її на такій постійній платні, яка б її задовольняла: наприклад, якщо платити міліції в п'ять тисяч піхотинців платню, якою вона була б задоволена, довелося б витратити на це щонайменше десять тисяч дукатів на місяць. По-перше, цієї кількості піхоти мало, щоб утворити військо, і разом з тим такі витрати занадто обтяжать державу. З іншого боку, цієї платні недостатньо для того, щоб люди були задоволені і вважали себе зобов'язаними прибути на першу вимогу. Таким чином, цей порядок коштував би дуже дорого і в той же час давав би країні слабке військо, з яким не можна ні захищатися, ні нападати. Якщо

збільшити платню або набирати більше людей, то неможливість платити тільки зросте; якщо скоротити і платню, і чисельність ополчення, міліція буде ще меншою і ще більш безкорисною.

Тому прихильники народної міліції на постійній платні говорять про речі або неможливі, або марні. Зовсім інакше буде, коли війська набираються для війни: тоді, звичайно, необхідно призначити їм платню. Якщо в мирний час такий військовий устрій навіть заподіє громадянам, записаним в солдати, деякі незручності, хоча я цього не бачу, вони задовольняються усіма благами, які дає країні добре організоване військо, тому що без нього взагалі не може бути ніякої безпеки.

На завершення скажу, що бажаючі утворити невелику міліцію, щоб тримати її на постійній платні або з інших міркувань, про які ви говорили, погано розуміють справу; крім усього іншого, моя думка підкріплюється ще тією обставиною, що число військ, завдяки нескінченним труднощам війни для людей, все одно безперервно скорочується, і мала кількість обернулася б на нуль. Навпаки, при великій міліції ти можеш за власним бажанням користуватися малими або великими частинами. Нарешті, військо корисне не тільки для самої справи війни, а й тому, що зміцнює твоє значення, а, звичайно, велике військо завжди надає тобі більшої ваги. До того ж міліція створюється для навчання людей військовому строю, і якщо в населеній країні в неї буде записано мало народу, то за великої віддаленості будинків громадян один від одного їх без найбільших незручностей не можна буде навіть збирати на навчання, а без цього міліція не потрібна, що я покажу це далі.

КОЗІМО. Ваша відповідь на моє запитання задовольнила мене цілком, але тепер мені хочеться, щоб ви вирішили інший сумнів. Противники міліції кажуть, що велика кількість озброєних людей викличе в країні смути, чвари і безлад.

ФАБРІЦІО. Ця думка також безпідставна, і я вам скажу чому. Заворушення, які чинять озброєні люди, можуть бути двоякими: або сутички між собою, або хвилювання, спрямовані проти інших.

Запобігти цьому було б взагалі неважко, але ж устрій міліції сам по собі вже припиняє можливість подібних смут; воно попереджує взаємні сутички, а не допомагає їм, тому що при заснуванні міліції ви надаєте їй зброю і начальників.

Якщо країна, в якій створюється міліція, так мало войовнича, що громадяни не носять зброї, або настільки єдина, що в ній немає ватажків партій, то створення міліції сильно озлобить їх проти зовнішніх ворогів, але аж ніяк не роз'єднає їх між собою. Адже за хорошого устрою держави громадяни, озброєні або беззбройні, шанують закони і ніколи не стануть на них зазіхати, якщо начальники, поставлені вами на чолі, самі не стануть винуватцями безладів; далі я скажу вам, як з цим боротися.

Навпаки, якщо країна, в якій створюється народне військо, войовнича і роз'єднана, то тільки така установа, як міліція, здатна об'єднати її знову; адже у громадян вже є і зброя, і начальники, але зброя не годиться для війни, а начальники тільки сіють смути. Запровадження міліції дає зброю, придатну для війни, і начальників, які будуть придушувати заворушення. У такій країні всякий, хто чим-небудь ображений, зазвичай йде до ватажка своєї партії, який, щоб підтримати свій вплив, схиляє його до помсти, а не до миру. Абсолютно протилежно чинить начальник державної установи; тому створення міліції усуває приводи до розбратів і готує єднання громадян. Країни єдині і зніжені виліковуються від слабкості і зберігають єдність; країни роз'єднані і схильні до міжусобиць об'єднуються, і та відвага, яка зазвичай проявляється в розбещеності, звернена на користь суспільну.

Щодо шкоди, яку озброєні люди здатні заподіяти іншим, треба мати на увазі, що вони можуть це зробити тільки за потурання начальників, і, якщо ви хочете, щоб самі начальники не затівали смут, необхідно подбати про те, щоб вони не набували надто великого впливу на підлеглих. Зауважте, що цей вплив створюється або природно, або випадково. Для усунення впливу природного треба поставити справу так, щоб уродженець відомої місцевості не

був на чолі жителів тієї ж місцевості, записаних в міліцію, а призначався б начальником частин, з якими він не має ніяких природних зв'язків.

Що стосується впливу, який купується випадково, то тут потрібні інші заходи: начальники повинні щорічно мінятися місцями, оскільки постійна влада над одними й тими ж людьми породжує такий тісний зв'язок з ними, що легко може обернутися князю на шкоду. Наскільки ці переміщення корисні для тих, хто ними користувався, і як дорого обходиться державам нехтування цим правилом, показують приклади Ассирійського царства і Римської імперії. Ассирія проіснувала тисячу років без будь-яких зовнішніх і громадянських воєн; пояснюється це виключно тим, що полководці, які стояли на чолі військ, щороку переміщалися.

Інакшими були справи в Римі, де після припинення роду Цезаря виникло стільки громадянських воєн між окремими полководцями і складалося багато змов цих полководців проти імператорів; причина була одна – постійне перебування воєначальників на одних і тих самих місцях. Якби перші імператори і їх наступники, які займали престол зі славою, як Адріан, Марк Аврелій, Септимій Север і їм подібні, були настільки проникливі, щоб ввести порядок щорічного переміщення начальників військ, вони, безсумнівно, зміцнили б спокій і міцність імперії, бо у полководців було б менше можливостей бунтувати, а сенат під час перерв у престолонаслідуванні мав би більший вплив на вибори імператорів, які від цього, звичайно, були б вдалішими.

Річ у тім, що, чи то через невігластво людей, чи то через їх байдужість, але досвід як поганих, так і хороших прикладів безсилий проти укорінених поганих звичаїв.

КОЗІМО. Боюся, що не відхилив я вас своїми питаннями від ходу ваших думок, так як ми перейшли від виборів до зовсім інших міркувань; я заслужив би докір, якби не вибачився перед вами.

ФАБРІЦІО. Анітрохи. Всі ці відступи були необхідні; оскільки я хотів говорити про міліцію, яку багато хто засуджує, я зобов'язаний

був спочатку захистити її, а особливо її основу – відбір солдатів. Перш ніж перейти до інших предметів, я хочу сказати вам про способи вибору кінноти. Древні вибирали її із середовища найбагатших громадян, звертаючи увагу на вік і якості людей; вибирали вони по триста осіб на легіон, тож римська кіннота у всякому консульському війську не перевищувала шестиста коней.

КОЗІМО. Чи пропонуєте ви створити кінну міліцію, яка навчалася б вдома і служила під час війни?

ФАБРИЦІО. Звичайно, це необхідно, і нічого іншого зробити не можна, якщо ви хочете мати свої війська, а не наймати солдатів, для яких війна є ремеслом.

КОЗІМО. Як будете ви відбирати цих вершників?

ФАБРИЦІО. Я б наслідував римлян і склав би кінноту з людей багатших, дав би їм начальників тим же порядком, як вони призначаються тепер для інших родів військ, а потім озброїв і навчив би їх.

КОЗІМО. Чи слід призначати їм платню?

ФАБРИЦІО. Так, але не більше, ніж це потрібно на корм коневі, адже, якщо ви обтяжите підданих витратами, вони почнуть нарікати. Тому необхідно оплатити коня і витрати на його утримання.

КОЗІМО. Якою повинна бути чисельність вашої кінноти і як би ви її озброїли?

ФАБРИЦІО. Ви переходите до іншого предмету. Я скажу про це свого часу, коли поясню вам, як повинна бути озброєна піхота, і як її треба готувати до бою.

Книга друга

ФАБРИЦІО КОЛОННА. Коли набір солдат скінчено, їх необхідно озброїти; для цього варто знати, яку зброю використовували древні, й обрати найкращу. Римська піхота ділилася на важкоозброєну і легку, яка звалася велітами. Цим словом називали всіх піхотинців, озброєних пращами, луками і дротиками; для захисту велика частина їх носила шолом і круглий щит на руці; билися вони попереду і в деякому віддаленні від важкої піхоти, озброєння якої складалося з шолома, що прикривав голову до плечей, лат, які захищали тіло до колін, наручників, наголінників і щита завдовжки у два лікті і шириною в лікоть, окуті зверху і знизу залізним обручем для кращого захисту від ударів і для запобігання тертя його об землю. Для нападу служив меч довжиною у півтора лікті, який воїни носили біля лівого боку, і кинджал, який прикріплювався до правого. В руці вони тримали металевий спис, названий *pilum*, який вони пускали у ворога на початку бою.

Такою була римська зброя, і з нею вони завоювали світ. Правда, деякі стародавні письменники приписують римлянам, крім названої зброї, ще інше, саме – довгу піку, схожу на рогатину, але я не розумію, як може воїн, який тримав в руці щита, діяти ще й важким списом. Метати його обома руками не можна, тому що цьому заважає щит, а якщо кидати його однією рукою, нічого не вийде, тому що піка надто важка. Крім того, при битві в зімкнутому строю піка марна, так як тільки солдати першої шеренги у мають достатній простір для того, щоб як слід розвернутися; бійці, які стоять в наступних шеренгах, зробити цього не можуть, бо властивість бою, як я покажу це далі, вимагає безперервного змикання рядів; це теж незручність, але все ж таки незрівнянно менша, ніж розімкнутий строй, що являє явну небезпеку.

Тому всяка зброя, довша двох ліктів в зімкнутому строю, марна: якщо ви озброєні списом і хочете його метати обома руками, то,

навіть допускаючи, що щит цьому не заважає, ви не зможете вдарити ним ворога, що вступив з вами в рукопашний бій; якщо ви берете піку однією рукою, щоб в той же час прикритися щитом, ви можете тримати її тільки напереваги, і тоді вона наполовину стирчить ззаду і солдати в наступних за вами рядах не дадуть вам нею працювати. Найімовірніше, що у римлян або зовсім не було цих пік, або вони ними майже не користувалися. Прочитайте в історії Тита Лівія опис знаменитих битв, і ви побачите, що про піки він згадує тільки в найбільш рідкісних випадках, але постійно говорить про те, як солдати, кинувши свої дротики, хапалися за мечі. Тому залишимо ці піки в стороні і, говорячи про римлян, будемо вважати меч знаряддям нападу, а щит та інше озброєння – знаряддями захисту.

Греки для оборони озброювалися не так важко, як римляни, а під час нападу покладалися більше на списи, ніж на мечі, особливо македонська фаланга, списи якої, так звані сариси, були в десять ліктів завдовжки і дозволяли їй проривати ворожі ряди, замикаючи в той же час свій стрій. Деякі письменники згадують ще про щити у македонян, але з причин, про які вже сказав, я не можу зрозуміти, як вони могли діяти сарисами і в той же час користуватися щитом. Нарешті, в описах боротьби між Павлом Емілієм і македонським царем Персеєм, наскільки я пам'ятаю, нічого не говориться про щити, а тільки про сариси і про те, з якими труднощами далася перемога римським легіонам.

Усе це наводить мене на думку, що македонська фаланга нічим не відрізнялася від сучасної бригади швейцарців, вся сила і міць якої полягає саме в піках.

Шоломи римської піхоти були прикрашені пір'ям, що додавало війську величного вигляду, прекрасний для друзів і грізний для ворогів. Кіннота в найдавніші часи Риму носила тільки круглий щит і шолом – іншої оборонної зброї не було; для нападу служили меч і довга тонка піка з одним тільки переднім залізним наконечником. З такою зброєю вершник не міг прикриватися щитом, а в сутичці піки

ламалися, і бійці залишалися беззбройними і беззахисними. Згодом для кінноти встановилося те саме озброєння, як і для піхоти, але тільки щити у них були чотирикутні і меншими, ніж у піхотинців, а піки товщі і окуті залізними ланцюгами з обох кінців, тож коли одне вістря ламалося, інший кінець ще годився.

З цією зброєю, піхотною і кінною, римляни завоювали весь світ, і за очевидними плодами їхніх походів можна з повною ймовірністю припустити, що краще споряджених військ не було ніколи. Про це часто свідчить у своїй історії Тит Лівій, який при порівнянні римських військ з ворожими виражається так: «Але римляни своєю доблестю, досконалістю зброї і військовою дисципліною були сильнішими». З цієї причини я більше говорив про озброєння переможців, ніж переможених.

Тепер я хотів би сказати про озброєння наших сучасних військ. Для оборони піхоті даються залізні лати, а для нападу – спис завдовжки в дев'ять ліктів, названий списом; збоку прикріплений меч з кінцем більш заокругленим, ніж гострим.

Таке звичайне озброєння нинішньої піхоти. Тільки у небагатьох є лати, що захищають спину і руки, а шоломів немає зовсім; у цих частин замість пік є алебарди, тобто древко завдовжки в три лікті із залізним наконечником у формі сокири. У піхоті є також фузилери; вогнем своєї зброї вони виконують те ж завдання, що й стрілки з лука і пращники давнини. Озброєння це винайдене німецькими народами, особливо швейцарцями; вони бідні, але цінують свою свободу і тому як раніше, так і тепер змушені захищатися від владолюбства німецьких князів, яким багатство дає можливість тримати кінноту, яка для швейцарців через їхню бідність недоступна. Необхідність захищатися пішими проти кінних супротивників змусила їх звернутися до військового устрою древніх і до зброї, яка захищала б їх від скаженого натиску кінноти.

Та ж необхідність змусила їх знову повернутися до давнього бойового строю, поза яким, як правильно говорять деякі письменники, піхота абсолютно безсила. З цієї ж причини вони

озброїлися списами, тобто зброєю, яка найкраще підходить не тільки для того, щоб витримати напад кінноти, але і для того, щоб її перемогти. Сила цієї зброї і цього ладу сповнила німців такою відвагою, що загін в 15 000 або 20 000 німецької піхоти не побоїться напасти на будь-яку кінноту, і за останні 25 років ми бачили цьому чимало прикладів. Приклад їх сили, заснованої на цій зброї і на цьому строї, був настільки переконливим, що після походу короля Карла в Італію всі народи стали їх наслідувати, в тому числі й іспанці; звідси і пішла гучна військова слава про іспанські війська.

КОЗІМО. Яку зброю ставите ви вище – сучасну німецьку або давньоримську?

ФАБРИЦІО. Безсумнівно, римську. Я поясню вам зараз недоліки тієї та іншої. Зброя німецьких піхотинців дозволяє їм зупинити і перемогти кінноту; вона не обтяжує їх і цим полегшує рух в поході і побудову бойового порядку. Зате, з іншого боку, відсутність оборонної зброї робить піхоту беззахисною проти ударів, що наносяться як здалеку, так і в рукопашній сутичці. Піхота ця безсила при облозі міст і у всякій битві, де противник чинить подібний опір. Крім того, римляни уміли зупиняти і перемагати кінноту не гірше сучасних німців. Захисна зброя робила їх непроникними для ударів здалеку і зблизька. Завдяки щитам вони були сильнішими у нападі, і самі могли краще його вистоювати. Зрештою, в сутичці вони могли краще діяти мечем, ніж німці списом; до того ж, якщо у німців і є мечі, вони без щита в такому бою марні.

Римляни могли з упевненістю йти на приступ міських стін, тому що солдати були прикриті латами і могли захищатися щитами. Тому єдиною незручністю їх озброєння була тяжкість щита, через яку важко було його нести, але ця перешкода усувалася загартованістю воїнів, привчених легко переносити втому. Ви самі знаєте, що люди, які звикли до чого-небудь, від цього вже не страждають. Зауважте, що піхотні частини можуть зустрітися як з ворожими піхотинцями, так і з кіннотою. Вони будуть цілком безуспішними, якщо не зможуть

витримати напад кінноти або, відкинувши її, злякаються піхоти, яка виявиться краще озброєною або краще вишикуваною, ніж вони самі.

Порівняйте тепер німецьку піхоту з римською, і ви побачите, що німці, як ми вже говорили, здатні розбити кінноту, але їхнє становище явно не вигідне в бою з піхотою, вишикуваною так само, як вони, але озброєної за римським зразком. Вам стане тоді ясною перевага тієї й іншої, і ви побачите, що римляни можуть перемагати однаково піхоту і кінноту, а німці – одну тільки кінноту.

КОЗІМО. Я б дуже просив вас для більшої ясності навести який-небудь конкретний приклад.

ФАБРИЦІО. Ви знайдете в нашій історії безліч місць, з яких побачите, що римська піхота розсіювала незліченну кінноту, але не знайдете жодного, де говорилося б про поразку римської піхоти внаслідок її слабкого озброєння або його переваги у ворога. Адже, якби озброєння було поганим, обов'язково сталося б одне з двох: або римляни зустріли б народ, озброєний краще, ніж вони самі, і завоювання їх припинилися б, або вони перейняли б чужу зброю і відмовилися б від своєї. Оскільки ні того ні іншого не сталося, легко припустити, що спосіб озброєння військ в Римі був кращим, ніж деінде.

Те саме аж ніяк не можна сказати про німецьку піхоту, яка кожного разу зазнавала невдачі при зіткненні з піхотою, вишикуваною так само і рівної їй за стійкістю. Коли герцогу Міланському Філіппо Марії Вісконті довелося мати справу з 18 000 швейцарців, він послав проти них свого полководця графа Карманьйоли. Той виступив з 6000 кінноти і невеликим загonom піхоти і при зустрічі був відбитий, причому з великими втратами. Карманьйола, як чоловік досвідчений, одразу зрозумів таємницю сили ворожої зброї, її переваги над кіннотою і слабкості останньої перед подібним шикуванням піхоти. Він зібрав свої війська, знову виступив проти швейцарців, велів вершникам спішитися при бойовому зіткненні з ворогом і в битві перебив їх усіх, так що

вціліло лише 3000, які, побачивши, що допомоги чекати нізвідки, покидали зброю і здалися.

КОЗИМО. У чому ж причина цієї поразки?

ФАБРІЦІО. Я вам щойно пояснив її, але зараз повторю, так як вона залишилася для вас неясною. Я вже говорив, що німецька піхота, якій майже нічим оборонятися, озброєна для нападу піками і мечами. З цією зброєю вона йде на ворога в своєму звичайному строю. Якщо у противника є гарна захисна зброя, яка була у спішених вершників Карманьйоли, він з мечем вривається у ворожі ряди, і вся справа тільки в тому, щоб підійти до швейцарця впритул. Якщо це вдасться, успіх в бою забезпечений, тому що сама довжина піки не дозволяє німцеві діяти нею проти ворога, який схопився з ним врукопашну; доводиться братися за меч, який, в свою чергу, безуспішний, тому що німець нічим не прикритий, а його противник увесь закутий в броню.

Таким чином, коли порівнюєш вигоди і невигоди того чи іншого порядку, стає зрозумілим, що солдат, який не має захисного озброєння, приречений, тому що противнику, закутому в лати, неважко відбити перший натиск і відкинути піки солдатів передньої шеренги. Адже війська весь час наближаються одне до одного (ви зрозумієте це краще, коли я поясню вам бойову побудову), і в цьому русі вони неминуче підходять настільки близько, що схоплюються груди в груди. Якщо хто-небудь, навіть убитий або перекинутий ударом списа, в строю залишається ще стільки народу, що цього цілком достатньо для перемоги. Ось вам пояснення різанини, яку Карманьйола влаштував швейцарцям з незначними втратами для себе.

КОЗИМО. Все це так, але ж солдати Карманьйоли були жандарми, які хоч і боролися пішими, але були суцільно закуті в залізо і тому здобули перемогу; звідси начебто випливає, що можна домогтися такого ж успіху, якщо відповідно озброїти піхоту.

ФАБРІЦІО. Ви б про це не думали, якби згадали все, що я вам говорив про римське озброєння; піхотинець, у якого на голові –

залізний шолом, на грудях – лати і щит, а руки і ноги прикриті від ударів, може захиститися від них і прорвати ворожі ряди набагато краще, ніж спішений жандарм. Наведу свіжий приклад. Загін іспанської піхоти із Сицилії був відправлений на виручку Гонсальво, обложеного французами в Барлетті, і висадився на території королівства Неаполітанського. Назустріч йому виступив монсеньйор Добіньї зі своїми жандармами і близько 4000 німецької піхоти.

На початку бою німці піками прорвали ряди іспанської піхоти, але спритні іспанці, прикриваючись невеликими щитами, змішалися з німцями в рукопашному бою і вражали їх мечами; наслідком стало майже повне винищення ландскнехтів і перемога іспанців.

Всі знають, як гинули німці під Равенною. Причина була та сама: іспанці підійшли до німецької піхоти на відстань меча і знищили б її всю, якби німців не врятувала французька кіннота; проте іспанці, зімкнувши ряди, могли безпечно відступити. Тому я вважаю, що хороша піхота не тільки має витримати напад кінноти, але їй нема чого боятися і ворожої піхоти. Все це, як я не раз вже говорив, залежить від озброєння і від узгодження.

КОЗІМО. Скажіть все ж, як би ви її озброїли?

ФАБРІЦІО. Я взяв би почасти римську, почасти німецьку зброю і озброїв би половину піхоти за римським, а другу – за німецьким зразком. Якби з 6000 піхотинців у мене було 3000 з римськими щитами, 2000 пікінерів і 1000 фузилерів, цього було б достатньо. Я помістив би пікінерів або в голові батальйону, або з того боку, звідки загрожував б напад кінноти; солдати зі щитами і мечами стояли б позаду, щоб в потрібну хвилину підтримати списоносців і вирішити результат бою, як я покажу це далі. Думаю, що піхота, побудована таким чином, буде сильнішою за будь-яку іншу.

КОЗІМО. Тепер нам ясно все, що стосується піхоти, але щодо кінноти нам хотілося б знати, якому озброєнню для неї ви віддаєте перевагу, давньому чи сучасному?

ФАБРІЦІО. Думаю, що завдяки сідлу з лукою і стременами, яких раніше не знали, вершник в наш час міцніше сидить на коні, ніж у

давнину. Його озброєння, по-моєму, теж краще, тож витримати натиск сучасного ескадрону, що обрушується на супротивника всією вагою, важче, ніж було зупинити античну кінноту.

При всьому тому я вважаю, що не слід надавати кінним військам більшого значення, ніж це було в давнину, тому що, як я вже говорив вам, вони в наш час дуже часто бували ганебно розбиті піхотою і завжди будуть розбиті, коли зустрінуться з піхотою, озброєної і побудованої за зразком, про який я вам розповідав.

Вірменський цар Тигран виставив проти римського війська під начальством Лукулла 150 000 кінноти, причому більшість так званих катафрактів були озброєні типу наших жандармів; у римлян же при 25 000 піхоти не було навіть 6000 вершників, тож Тигран, побачивши вороже військо, сказав: «Для посольства тут все-таки забагато вершників». Однак, коли справа дійшла до бою, Тигран був розбитий, а історик битви громить цих катафрактів, підкреслюючи їх повну безчинність, тому що забрала, суцільно закривали обличчя, не дозволяли їм бачити ворога і наносити йому удар, а тяжкість зброї не давала вершнику, який впав, можливості встати і пустити в справу свою силу.

Тому я вважаю, що народи і царі, які віддають перевагу кінноті перед піхотою, завжди будуть слабкими і приреченими, як ми це бачили в Італії наших днів, яку іноземці могли розграбувати, розорити і спустошити тільки тому, що вона нехтувала пішою міліцією, і вся її військова сила складалася з кінноти.

Кіннота, звичайно, потрібна, але все ж це не перша, а друга основа війська; вона необхідна і надзвичайно корисна для розвідки, набігів і спустошення ворожої країни, для раптової тривоги і нападу на противника (який через це повинен завжди бути в стані бойової готовності) і для перерви підвезення припасів. Коли ж справа доходить до рішучого польового бою, тобто до самої суті війни і цілі, заради якої взагалі створюються війська, кіннота годиться більше для переслідування розбитого противника, ніж для інших справ, і за своєю силою, звичайно, далеко відстає від піхоти.

КОЗІМО. У мене все ж подвійне здивування: по-перше, я знаю, що парфяни під час війни діяли тільки кіннотою, і це не завадило їм розділити мир з римлянами; по-друге, я прошу вас пояснити мені, яким чином піхота може підтримати кавалерію і звідки береться сила однієї і слабкість іншої.

ФАБРИЦІО. Я вам вже казав чи хотів сказати, що наша бесіда про військові справи обмежена кордонами Європи. Тому я не зобов'язаний брати до уваги, що прищепилося в Азії. Все ж можу вам сказати, що бойовий стрій парфян був абсолютно протилежним римському; вони завжди билися на конях і в бою кидалися на противника врозтіч. Такий спосіб бою різноманітний і цілком випадковий.

Римляни, можна сказати, билися майже суцільно пішими і зімкнутим строєм. Обидва війська брали гору поперемінно, залежно від просторості або тісноти поля бою. В останньому випадку перемагали римляни, в першому – парфяни, яким вдавалося з таким військом багато зробити, беручи до уваги, що захищається місцевість, тобто нескінченні рівнини, що лежать за тисячі миль від берега моря і пересічені річками, віддаленими одна від одної на відстані двох або трьох переходів. Міст в цій країні мало, населення рідке. Таким чином, римське військо, яке було важко озброєним і повільно наступало похідним порядком, могло просуватися вперед тільки з великим ризиком, тому що противником його була легка і швидка кіннота, яка сьогодні з'являлася в одному місці, а завтра виявлялася вже в іншому, на відстані п'ятдесяти миль. Це і допомогло парфянам, обходячись за допомогою однієї тільки кавалерії, знищити військо Марка Красса і ледь не погубити Марка Антонія.

Однак я вже сказав вам, що буду говорити зараз тільки про війська Європи; тому я обмежуся порівнянням установ греків і римлян із сучасними німецькими.

Повернемося тепер до іншого вашого запитання: про те, який лад або які природні причини створюють перевагу піхоти над кавалерією. Скажу вам, перш за все, що кіннота не може діяти в

будь-якому місці, подібно піхоті. Коли потрібно міняти лад, вона відстає, тому що якщо при наступі необхідно раптом змінити напрямок, повернутися кругом, раптово рушити вперед після зупинки або настільки ж раптово зупинитися, то, звичайно, кінні не можуть виконати це з такою ж точністю, як піхотинці.

Якщо кіннота розладнана натиском ворога, то навіть при невдачі нападу в ній важко відновити порядок; з піхотою це буває вкрай рідко. Крім того, часто буває, що хороброму вершнику попадається полохливий кінь, а боягуз сидить на гарячому коні, – це порушує єдність строю і призводить до безладу. Немає нічого дивного в тому, що невеликий загін піхоти може витримати будь-кінний наліт: кінь – істота розумна, вона відчуває небезпеку і неохоче на неї йде.

Якщо ви порівняєте сили, які спрямовують коня вперед і утримують його на місці, то побачите, що стримуюча сила, безсумнівно, набагато більша, тому що вперед його штовхає шпора, а зупиняють – спис і меч. Досвід давнини і наших днів показує однаково, що навіть жменя згуртованої піхоти може відчувати себе спокійно, оскільки для кінноти вона непроникна. Не посилайтеся на стрімкість руху, який нібито так гарячить коня, що він готовий змести будь-який опір і менше боїться піки, ніж шпори. На це я відповім наступне: як тільки кінь помічає, що йому треба бігти прямо на виставлені проти нього вістря пік, він уповільнює хід, а як тільки відчує себе пораненим, або зупиняється зовсім, або, добігши до списів, повертає від них вправо або вліво.

Якщо ви хочете в цьому переконатися, пустіть кінь бігти на стіну, і ви побачите, що дуже мало знайдеться таких коней, які, підкоряючись вершникові, прямо ударяться об цю стіну. Коли Цезарю довелося битися в Галлії з гельветами, він спішився сам, велів спішити всю кінноту і відвести всіх коней назад, вважаючи їх придатними більше для втечі, ніж для бою.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ

ПРО ВІЙСЬКОВЕ
МИСТЕЦТВО

PINSON

